

فاضل سری

نقدی بر مقاله‌ی

ستاره خیبری

کارشناس ارشد

زبان و ادبیات

فارسی، دبیر مراکز

پیش‌دانشگاهی

چکیده

نوشته‌ی حاضر نقدی است بر مقاله‌ی «مدینه‌ی فاضله در سووشون» که به قلم خانم دری در شماره‌ی ۸۵ آن مجله به چاپ رسیده و در آن سعی شده است که با تعریف و تبیین ویژگی‌های مدینه‌ی فاضله، عدم تطابق عنوان و متن مقاله‌ی مذکور نشان داده شود.

کلیدواژه‌ها: مدینه‌ی فاضله، سووشون، نقد.

مقدمه

در شماره‌ی ۸۵ آن نشریه‌ی وزین، مقاله‌ای با عنوان «مدینه‌ی فاضله در سووشون» به قلم خانم زهرا دری به چاپ رسیده است که لازم می‌دانم نکاتی در نقد آن بنویسم. در این نوشته، ابتدا به معرفی کوتاه مقاله‌ی یاد شده و ارکان اصلی آن می‌پردازم. آن‌گاه با تعریف مفاهیم نقد و مدینه‌ی فاضله، با گذری تاریخی به اندیشه‌های آرمان شهری و انواع آن خواهیم پرداخت و در نهایت، به نقد محتوایی این مقاله اقدام خواهیم کرد.

البته بی‌فاصله باید افزود که در شعر نیما موارد نادر و اندکی وجود دارد که شاعر ظاهراً به اضطرار، مصراع‌ی آورده که در پایان‌بندی آن، هیچ‌یک از دقایق پیش گفته رعایت نشده است؛ یعنی، مصراع به رکن سالم ختم شده است:

صبح می‌خواهد از من. (نیما یوشیج، ۱۳۷۰: ۴۴۴)

اما گذشته از معدود بودن این موارد، وجود استثنا در مسائلی از این قبیل گریزناپذیر است؛ چنان‌که شاعران بزرگ زبان فارسی از کهن‌ترین ایام، در مواردی به عیوب قافیه و امثال آن تن داده‌اند. حتی گاهی در دیوان نیما یک مصراع در دو سطر یا برعکس، دو مصراع مستقل در یک سطر نوشته است:

چه به ناهنگام‌فرمانی

با دم سردی که می‌پاید

از زن و از مرگ هم

با قدرت موفور

این چنین فرمان نمی‌آید (همان: ۴۵۸)

«از زن و از مرگ هم با قدرت موفور» روی هم‌رفته یک مصراع است که در دیوان به صورت دو سطر جداگانه نوشته شده است.

ز انتظار صبح با هم حرف‌هایی می‌زنیم

با غباری زردگونه پيله بر تن می‌تنیم

من به دست، او بانگ خود، چیزهایی می‌کنیم.

«چیزهایی می‌کنیم» خود مصراع‌ی مستقل است که در ادامه‌ی مصراع قبل از خود نوشته شده است اما معلوم نیست که آیا خود نیما این مصراع‌ها را به این شکل نوشته یا سهو و خطایی است که بعدها در تدوین و چاپ اشعارش راه یافته است.

بحث درباره‌ی این‌که پیروان راه نیما تا چه اندازه به لوازم قالب پیشنهادی وی وفادار مانده‌اند و امروز قالب آزاد دارای چه ویژگی‌هایی است، مجال دیگری می‌طلبد اما همین قدر می‌توان گفت که اخوان ثالث (م. امید) وفادارترین پیروان نیما به عروض پیشنهادی اوست.

منابع

۱. اخوان ثالث، مهدی؛ بدعت‌ها و بدایع نیما یوشیج، تهران، توکا، ۱۳۵۷.
۲. اخوان ثالث، مهدی؛ زمستان، تهران، مروارید، ۱۳۷۹.
۳. یوشیج، نیما؛ حرف‌های همسایه، به کوشش سیروس طاهباز، تهران، دنیا، ۱۳۵۷.
۴. یوشیج، نیما؛ مجموعه‌ی کامل اشعار، به کوشش سیروس طاهباز، تهران، نگاه، ۱۳۷۰.

از معروف‌ترین

آرمان شهرهای

عصر جدید

می‌توان به «شهر

خدا»ی توماس

مور، «شهر

آفتاب» کامپانلا و

«آتلانتیس نو»ی

فرانسیس بیکن

اشاره کرد

الف- خلاصه مقاله‌ی مدینه‌ی فاضله در سووشون در مقاله‌ی مذکور، نویسنده به معرفی اجمالی نویسنده‌ی سووشون پرداخته و سپس شخصیت‌ها و نمادها، عامل زمان و تاریخ روی‌داد وقایع، نوع نثر و تصویرگری و جنبه‌های سیاسی- اجتماعی رمان یاد شده را مورد بررسی قرار داده است.

ب. انواع مدینه‌ی فاضله

تعمق در نوشته‌های اتوپیا‌ی نشان می‌دهد که فقط یک نوع مدینه به‌وسیله‌ی اتوپیاگرایان ارائه نشده است بلکه متفکران گوناگون، سنخ‌های گوناگونی از مدینه‌ی فاضله به دست داده‌اند؛ برای مثال، ریمون بودون و فرانسوا بوریکو در «فرهنگ جامعه‌شناسی انتقادی» دو نوع مدینه‌ی فاضله‌ی اخلاقی و هزاره را از هم تمیز می‌دهند (بودون و بوریکو، ۱۳۸۵: ۱۳).

پ. تعریف مدینه‌ی فاضله

مدینه‌ی فاضله یا آرمان‌شهر یا ناکجاآباد، رؤیایی است از دنیای متعالی که در ذهن بسیاری از اندیشمندان، شاعران، نویسندگان و فلاسفه وجود داشته است و دارد. تحقق آمال و آرزوهای بلند انسان در رؤیا، پیشینه‌ای به قدمت زندگی انسان دارد؛ هرچند از دوره‌ی تاریخی خاصی به بعد است که آرمان شهرهای سیستماتیکی مانند مدینه‌ی فاضله‌ی افلاطون به صورت مکتوب به جامعه معرفی می‌شوند اما اسطوره‌های موجود در فرهنگ‌های مختلف نشان می‌دهد که گرایش به تحقق مدینه‌ی فاضله به یگانه تاریخ بشر برمی‌گردد. به‌طور کلی، آرمان شهرها اصول اولیه‌ی یکسانی دارند. (برلین، ۱۳۸۵: ۴۳). در این جوامع از زشتی‌ها، ظلم‌ها، ستم‌گری‌ها و بی‌عدالتی‌ها خبری نیست بلکه انسان‌ها و حتی حیوانات، در این آرمان شهرها در صلح و صفا و آرامش زندگی می‌کنند و حتی طبیعت با درختانی پر بار و آب و هوایی معتدل و ملایم، سخاوتمندانه در اختیار ساکنان این ناکجاآباد است. مختصات جامعه‌ی آرمانی نه‌تنها در آثار هنرمندان و فیلسوفان متجلی شده بلکه ادیان مختلف نیز از تجلی‌گاه‌های آرمان شهرها بوده‌اند. این ویژگی‌ها با توصیفات قرآن کریم از بهشت موعود شباهت‌های فراوانی دارد؛ بهشتی با درختانی که از زیر آن‌ها نهرهای انگبین جاری است و ساکنانش دچار غم و اندوه نمی‌شوند و این پاداش مردان و زنان مؤمن است. ادیان دیگر نیز به این شهرهای آرمانی و در اصطلاح بهشت باور و اعتقاد دارند.

«اشعیا، از پیامبران بنی‌اسرائیل می‌گوید: «در بازپسین روزها» افراد بشر از شمشیرشان گاوآهن و از نیزه‌شان چنگک درست نمی‌کنند، دیگر ملت‌ها به روی هم شمشیر نمی‌کشند، و نیز دیگر جنگ نخواهند آموخت... گرگ و

بره در کنار هم زندگی خواهند کرد و پلنگ در کنار بزغاله می‌آرامد... بیابان‌ها به وجد می‌آیند و مانند بوته‌های رز گل می‌دهند... و غم و اندوه از میان می‌رود.» (همان: ۴۵)

از معروف‌ترین آرمان شهرهای عصر جدید می‌توان به «شهر خدا»ی توماس مور، «شهر آفتاب» کامپانلا و «آتلاتیس نو»ی فرانسیس بیکن اشاره کرد.

با این مقدمه و توصیفات از مدینه‌ی فاضله، به نظر نمی‌رسد بتوان کتاب «سووشون» را یک مدینه‌ی فاضله تلقی کرد؛ حتی اگر چنین فرضی هم صحیح باشد، تنها نکته‌ای که نویسنده‌ی محترم مقاله خانم دری در بررسی «سووشون» به آن نپرداخته، وجه آرمان شهری این کتاب است. تنها نشانی که از مدینه‌ی فاضله‌ی سووشون می‌بینیم، عنوان مقاله است و نه در مقدمه و نه در متن هیچ استدلال و تبیینی از ویژگی‌های مدینه‌ی فاضله‌ی سووشون به چشم نمی‌خورد. وقتی در کلید واژه‌ها نیز واژه‌ی «مدینه‌ی فاضله» دیده نمی‌شود، به این معناست که این موضوع نه تنها بسامد بالایی در متن ندارد بلکه برخلاف عنوان مقاله، کوچک‌ترین اشاره‌ای هم به آن نشده است.

به نظر می‌رسد مقاله‌ی مورد نظر بیش‌تر به تحلیل عناصر داستانی این کتاب، یعنی ویژگی شخصیت‌ها، زمان و مکان وقوع داستان و محتوا و نوع نثر، پرداخته است. به این ترتیب یا باید عنوان مقاله تغییر یابد یا برای عنوان موجود، تحقیق و بررسی دیگری انجام گیرد تا هم‌خوانی متن و عنوان به‌خوبی صورت پذیرد.

مسئله‌ی قابل ذکر دیگر در مورد کتاب ارزش‌مند «سووشون» آن است که فضای ارائه شده در این کتاب را به سختی می‌توان جزو آرمان شهرها- با مقدمه‌ای که ذکر شد- قرار داد.

داستان خانم دانشور حکایت زندگی مشترک زری و یوسف (دو قهرمان اصلی کتاب) است که در بستر روی‌دادهای سیاسی و اجتماعی جنگ جهانی دوم و اشغال ایران توسط متفقین روی می‌دهد. یوسف مردی روشن‌فکر، میهن‌دوست و از طبقه‌ی مرفه است که به شیوه‌ی خود به مبارزه با نیروهای متجاوز دست می‌زند و سعی می‌کند مانع رسیدن آذوقه به قشون انگلیسی شود تا از نابه‌سامانی اوضاع شهر و هم‌شهریانش جلوگیری کند. زری به‌عنوان محور اصلی داستان، قبل از مرگ یوسف، یک همسر عاشق و دل‌باخته است و بعد از مرگ او به بلوغ سیاسی و اجتماعی می‌رسد و آماده می‌شود تا راه ناتمام همسرش را به‌طریقی دیگر ادامه دهد.

در سراسر کتاب از شخصیت‌های خوب و بد و نیروهای خیر و شر سخن گفته شده و مقابله‌ی مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها بیان شده است اما باید پرسید آیا به‌زعم خانم دری، وضع موجود توصیف شده در داستان بیان‌گر یک مدینه‌ی

فاضله است یا خانم دانشور پس از درگیری خوب و بدهای قصه و پیروز کردن خوب‌ها، قصد ایجاد یک «آرمان‌شهر» را داشته است و این آرمان‌شهر، یک جامعه‌ی بورژوازی با افراد تحصیل کرده، روشن‌فکر و مرفه مانند یوسف و زری است یا ساکنان آن مردم ایل و عشایرند که زندگی ساده و ابتدایی دارند؟ نیروهای شر در این مدینه‌ی فاضله، خان‌کاکا، یک بورژوازی قدرت‌طلب، است یا قشون انگلیسی؟ و...

با این خیل سؤال‌ها و عدم پاسخ‌گویی به آن‌ها، در کتاب مذکور هیچ توصیف و تبیینی از ویژگی‌ها و خصوصیات یک شهر آرمانی به چشم نمی‌خورد. با در نظر گرفتن محور و هدف اصلی داستان، که مبارزه با ظلم و جنایت و استعمار است، و با اغماض، می‌توان «سووشون» را یک آرمان‌شهر یا مدینه‌ی فاضله در نظر گرفت و گرنه بهتر است آن را از دیدگاه نمادین- که در بخشی از مقاله‌ی خانم دری به آن اشاره شده است- بررسی کرد.

نتیجه‌گیری

با مقدمه‌ای که در توصیف مدینه‌ی فاضله، ویژگی‌ها و خصوصیات آرمان‌شهرها و نمونه‌هایی از شهرهای آرمانی آمده است، این نتیجه حاصل می‌شود که کتاب «سووشون» اثر گران‌قدر سیمین دانشور را نمی‌توان یک نمونه از آرمان‌شهرها دانست و نویسنده مقاله‌ی «مدینه‌ی فاضله در سووشون» نیز برخلاف ادعا و عنوان مقاله‌اش نتوانسته است هیچ‌گونه شواهدی دال بر این موضوع ارائه دهد.

منابع

۱. برلین، آیزایا؛ سرنوشت تلخ بشر، مترجم: لیلا سازگار، چاپ اول، تهران، انتشارات ققنوس، ۱۳۸۵.
۲. بودون، ریمون، بوریگو، فرانسوا؛ فرهنگ جامعه‌شناسی انتقادی، چاپ اول، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۵.
۳. دانشور، سیمین؛ سووشون، چاپ چهاردهم، تهران، شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۷.
۴. داد، سیمین؛ فرهنگ اصطلاحات ادبی، چاپ اول، تهران، انتشارات مروارید، ۱۳۷۱.
۵. ضیمران، محمد؛ گذر از جهان اسطوره به فلسفه، تهران، انتشارات هرمس، ۱۳۷۹.
۶. فارابی، ابونصر؛ اندیشه‌های اهل مدینه‌ی فاضله، مترجم: سید جعفر سجادی، تهران، انتشارات طهوری، ۱۳۶۱.
۷. مجتبیایی، فتح‌الله؛ شهر زیبای افلاطون و شاهی آرمانی در ایران باستان، تهران، انتشارات انجمن فرهنگی ایران باستان، ۱۳۵۲.
۸. موسکا، کائوتانو؛ تاریخ عقاید و مکتب‌های سیاسی، ترجمه‌ی حسین شهیدزاده، تهران، انتشارات مروارید، ۱۳۷۷.
۹. یگر، ورنر؛ پایدیا، مترجم: محمدحسن لطفی، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۶.

با در نظر گرفتن محور و هدف اصلی داستان، که مبارزه با ظلم و جنایت و استعمار است، و با اغماض، می‌توان «سووشون» را یک آرمان‌شهر یا مدینه‌ی فاضله در نظر گرفت

مختصات جامعه‌ی آرمانی نه‌تنها در آثار هنرمندان و فیلسوفان متجلی شده بلکه ادیان مختلف نیز از تجلی‌گاه‌های آرمان شهرها بوده‌اند. این ویژگی‌ها با توصیفات قرآن کریم از بهشت موعود شباهت‌های فراوانی دارد